

Verslag Socrateslezing 2007: Fouad Laroui: Is een humanistische islam mogelijk?

In een bomvolle zaal in Felix Meritis sprak Fouad Laroui op 13 december 2007 de Socrateslezing 2007 uit. De Socrateslezing, die jaarlijks wordt georganiseerd door het Humanistisch Verbond en de Humanistische Alliantie, had als thema de mogelijkheid en wenselijkheid van een humanistische islam. Als tweede spreker trad Paul Scheffer op, die onder verwijzing naar het recent van zijn hand verschenen 'Het land van aankomst' inging op de integratie van moslims in Nederland.

Islam met grote en met kleine letter

In het debat over de islam doen zich vrijwel altijd twee posities voor, merkt Fouad Laroui op in zijn Socrateslezing. Aan de ene kant staan degenen die de islam als extremistisch en achterlijk zien, aan de andere kant degenen die de islam als vredelievend en geheel verenigbaar met het humanisme beschouwen.

Om een antwoord te vinden op de vraag of een humanistische islam mogelijk is, moet volgens Laroui eerst een definitiekwestie worden opgelost. Hij onderscheidt 'islam met een hoofdletter', die staat voor de Arabisch-islamitische cultuur, van 'islam met een kleine letter', waarmee wordt verwezen naar de islam als religie. Vervolgens ziet Laroui een verschil tussen religie (kortweg: de heilige boeken en geschriften) en geloof (de individuele omgang met deze religie). Als we zoeken naar de humanistische islam dan moeten we dus duidelijk maken over welke islam we het hebben: het cultuurgoed, de religie of het geloof.

Wederzijdse beïnvloeding van islam en humanisme

Laroui stelt dat het moeilijk is om algemene uitspraken te doen over de islam. De islamitische religie en cultuur kenden de afgelopen eeuwen bijzonder veel gedaantes en stromingen, waaronder talloze intellectuele bewegingen die soms reactionair en soms progressief waren. Laroui noemt onder meer het voorbeeld van de eerste rationalistische school in de Oosterse wereld die in 827 werd gesticht door Mutazilieten. De uitgangspunten van deze school delen kenmerkende eigenschappen van het humanisme, bijvoorbeeld het agnosticisme waarin de mens als de maatstaf van denken en doen is.

De onderscheiding tussen islam, christendom en humanisme zoals wij die nu gewend zijn te maken, blijkt dan ook historisch gezien veel genuanceerder te liggen, aldus Laroui. Als voorbeeld noemt hij het boek 'De natuurlijke wijsgeer', dat in de twaalfde eeuw werd geschreven in het Arabisch. Uit onderzoek blijkt dat het boek door Spinoza werd vertaald in het Nederlands. Als vervolgens een Engelse vertaling verschijnt, groeit het boek uit tot een van de canonische werken van de Quakers – zonder dat men zich bewust is van de islamitische origine.

De geschiedenis van de islam staat volgens Laroui bol van dit soort wederzijdse beïnvloeding van islam en humanisme. Vanaf de negende eeuw werden in Bagdad bijvoorbeeld Griekse werken in het Arabisch vertaald en ontwikkelde zich een 'humanistische' interesse in de klassieken. De Arabische vertalingen – bijvoorbeeld de vertalingen van Aristoteles door Averroes – hebben volgens Laroui bijgedragen aan de interesse voor de oude Grieken onder Renaissancehumanisten.

Historische verbindingen tussen humanisme en islam

Laroui concludeert dat er drie verbindingen zijn aan te brengen tussen het humanistische gedachtegoed en het vroege Arabisch-islamitische denken. Het idee van de mens als de maat van alle dingen is terug te vinden bij de Mutazilieten met hun nadruk op vrije wil, rationaliteit en het idee dat God radicaal transcendent (en dus uiteindelijk onkenbaar) is. Laroui typeert deze stroming als 'functioneel agnosticisme': een geloofscultuur die zich niet als agnostisch afficheert die maar vanwege haar visie op God als transcendent de facto wel agnostisch is. Daarnaast is de 'lex naturalis' van Thomas van Aquino beïnvloed door Averroes. En een derde verbinding tussen humanisme en islam deed zich voor in het vrije onderzoek naar de klassieke Griekse filosofie, die aan de wieg stond van het Renaissancehumanisme.

Humor

In zijn reactie op de Socrateslezing uit Paul Scheffer zijn bewondering voor de humoristische wijze waarop Laroui in 'Over het islamisme' over de leerstellingen van de Koran schrijft. Als voorbeeld noemt hij de passage uit 'Over het islamisme' waarin Laroui uitlegt dat de beroemde '71 maagden' die gelovige moslims in het hiernamaals verwachten aan te treffen vermoedelijk druiven zijn. Scheffer juicht ook Laroui's inzet om de Koran meervoudig en vrij te interpreteren toe.

Toch ziet Scheffer ook een probleem met Laroui's benadering. Om humanistische elementen in de islam terug te vinden, moeten we wel erg ver in de geschiedenis teruggaan. Deze elementen zijn blijkbaar nu moeilijk of niet te vinden. De door Laroui blootgelegde historische lijn zal daarom moeten worden doorgetrokken naar een hedendaags seculier denken – een denken dat het mogelijk maakt om religie te scheiden van politiek, cultuur en wetenschap. Het individuele geloof moet volgens Scheffer genoeg hebben aan zichzelf, en geen dominantie claimen waar het wereldse zaken betreft.

Islam in onze seculiere samenleving

Scheffer geeft aan dat er een aantal fikse problemen bestaat in de verhouding van de islam als religie tot de moderne seculiere samenleving. Er mag naar zijn mening niet worden verondersteld dat de islam net als het Christendom uiteindelijk wel met secularisatie zal leren omgaan. Er zijn immers grote verschillen aan te wijzen tussen beide religies. Zo is de orthodoxe (en niet de progressieve) islam wereldwijd dominant, terwijl de zwartekousenkerk in Nederland een kleine minderheid van de bevolking uitmaakt. Daarnaast is de islam in Nederland geen plattelandsaangelegenheid (zoals het strenge Christelijke geloof dat wel is) maar speelt het moslimgeloof zich onder grootstedelijke omstandigheden af. Tenslotte is typerend voor de hedendaagse islam in Nederland dat zij samenhangt met een migratiebeweging.

Wederkerigheid het sleutelwoord

Scheffer zet bij wijze van conclusie een aantal basisprincipes uiteen. Hij pleit ervoor dat godsdienstvrijheid wordt opgevat als recht maar ook als plicht. Wij moeten allemaal pal staan voor godsdienstvrijheid. Religieuze groepen moeten deze vrijheid niet alleen als recht opeisen, maar ook bereid zijn zich in te zetten voor de levensbeschouwelijke vrijheid van anderen - ook van mensen die geen religie hebben of van hun religie afstappen. Wederkerigheid is hier het sleutelwoord; je kunt niet iets opeisen en het zelf niet toepassen. Vervolgens moeten we volgens Scheffer in het publieke debat hoor en wederhoor toepassen en orthodoxe stemmen niet negeren. Ook hier geldt immers wederkerigheid: bij een open samenleving hoort ruimte voor geluiden die we liever niet horen.

Rijk debat

In het debat met de zaal komt onder meer de vraag naar voren waarom de door Laroui aangehaalde historische islam zich niet heeft bestendigd: waarom zien we zo weinig van de humanistische traditie van de islam terug? Laroui verwijst met name naar het Palestijns-Israëliëse conflict, dat (of we het nu willen of niet) een niet te overschatten invloed heeft. Scheffer is het hier niet mee eens: al voor dit conflict domineerde de orthodoxe islam en zijn progressief-humanistische elementen onderdrukt.

Publiciste en Humanistisch Verbond-lid Nahed Selim stelt de vraag of we in het islamdebat niet veel sterker het belang van de autonome rede moeten benadrukken. Vanaf de veertiende eeuw is de islam volgens Selim een totalitaire religie geworden, die geen ruimte laat voor de autonome rede. Laroui is het met deze constatering eens, maar meent dat bij iemand als Averroes wel degelijk sprake is van een vrije, van de mens afhankelijke rede. En het is precies deze traditie die we moeten hervinden.

Uit de zaal komt de vraag of je wel tolerant kunt zijn als je het gevoel hebt onderdrukt te worden. Laroui ziet een onderliggend probleem in de koppeling die jonge moslims maken

tussen hun identiteit en hun religie. Jonge moslims doordenken de vraag wie ze zijn, wat ze willen en waar ze bijhoren vrijwel volledig in religieuze termen.

Politica en Humanistisch Verbond-lid Salima Belhaj wijst op een element dat volgens haar in het hele debat niet wordt onderkend: er zijn eenvoudigweg mensen die de islam gebruiken om macht te verwerven. Niet iedereen heeft door hoe dit werkt en hoe de machtsstrijd die onder de noemer van de islam wordt uitgevochten kan leiden tot manipulatie. Belhaj ziet in deze kwestie een belangrijke rol weggelegd voor het humanisme.

Humanisme als brug en dialoog

Lodewijk de Waal, voorzitter van de Humanistische Alliantie, zegt in zijn afsluiting van de avond dat de Socrateslezing 2007 ons een breder en rijker beeld van de islam voor ogen heeft gehouden. De wederzijdse invloed – maar ook de hedendaagse spanningen – tussen humanisme en islam die door Laroui en Scheffer zijn besproken maken volgens De Waal duidelijk dat de humanistische beweging een belangrijke taak te wachten staat: het vervullen van een brug- en dialoogfunctie tussen radicale islam en onze seculiere samenleving.